

Флорій БАЦЕВИЧ (Florij BATSEVYCH)

Ivan Franko Lviv National University

<https://orcid.org/0000-002-6141-8318>

florij@in.lviv.ua

Аспекти мовленнєвожанрової організації „неприродних” наративів (на матеріалі української та російської мов)

Aspects of speech-genre organization of „Unnatural” narratives (in Ukrainian and Russian)

The article reveals the mechanisms allowing the author's intention to destruct the structural-content organization of speech genres and influence the formation and perception of an artistic narrative. The research gives ground to outline a set of devices to make the communicative sense of artistic narratives odd, which is explained by the author's creation of „unnatural” ontology of the narrated world; to outline various ways of semantic destruction of speech acts, and intentional breaches of the pragmatic conditions of the effective speech-genre structures creation and functioning. The result of these devices use is the formation of the ontological, perceptual, behavioural, mental and some other types of textual (discursive, narrative) absurd. Mechanisms of creating intentional and/or non-intentional „unnatural” speech acts as constituents of artistic narratives are active sources of forming unusual communicative senses of aesthetic nature.

Key words: speech acts, narrative, conditions of an effective narrative, „unnatural” narratives, making a narrative absurd, communicative sense

У статті виявляються механізми впливу умисних (інтенціональних) авторських деструкцій структурно-змістової організації мовленнєвих жанрів на формування та сприйняття художніх наративів. Обґрунтовується можливість виділення низки прийомів „одивнення” комунікативного смислу художніх наративів, пов'язаних з авторським творенням „неприродної” онтології текстового світу, а також різноманітними способами семантичних деструкцій мовленнєвих жанрів, умисним порушенням прагматичних умов успішності породження і функціонування мовленнєвожанрових структур. Результат уживання цих прийомів – формування онтологічного, перцептивного, поведінкового, ментального та деяких інших типів текстового (дискурсивного, наративного) абсурду.

Механізми творення інтенційних та/або неінтенційних „неприродних” мовленнєвих жанрів як складників художніх наративів – активні джерела формування неuzuальних комунікативних смислів естетичного характеру.

Ключові слова: мовленнєві жанри, наратив, умови успішності наративу, „неприродні” наративи, абсурдизація наративу, комунікативні смисли

Вступні зауваги. Мовленнєві жанри і художній наратив

У низці наратологічних праць останніх років стверджується необхідність виділення, класифікації, детального аналізу оповідних структур так званої „неприродної” наратології (англ. „unnatural” narratology)¹. Об’єктами вивчення цього напрямку наратологічних студій повинні стати оповідні структури абсурдистських, нелогічних, парадоксальних текстів і дискурсів, текстів чорного гумору, „химерної прози”, оповідей, створених неантропним наратором, текстів зі спотвореними часо-просторовими координатами та інші². Усі ці оповідні структури, на нашу думку, можна об’єднати поняттям „одивнений” текст (у випадку аналізу оповідей – „одивнений” наратив)³. Низка дослідників уважає: підставою виділення нового напрямку – „неприродної” наратології – той факт, що художня оповідь не лише міметично співвідноситься з реальним світом, а може вводити читача в віртуальні світи, які мають мало спільного з реальністю⁴, тобто мати „нульовий рівень міметичності”⁵.

Спостереження показують, що одна з важливих лінгвальних причин формування „неприродності” художніх наративів (а також текстів і дискурсів) – умисні (інтенційні) девіації та деструкції формальної та/або змістової організації мовленнєвих жанрів (МЖ), які лежать в основі історії та дискурсу цих наративів, структури текстів і дискурсів.

Не вдаючись в аналіз дискусій щодо природи МЖ (це завдання іншого дослідження)⁶, а також ураховуючи низку новітніх лінгвогенологічних підходів⁷, під

¹ Див., напр.: J. Alber, S. Iversen, H. S. Nielsen, B. Richardson, *Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models* [w:] „Narrative”, nr 2 (18), 2010; M. Fludernik, *Towards a „Natural” Narratology*, London – New-York 1996; B. Richardson, *Unnatural Voices: Extreme Narration in Modern and Contemporary Fiction*, Columbus 2006; Д. Барышнікова, *Беспорядок дискурса (обзор работ по „неестественной” нарратологии* [в:] „Новое литературное обозрение”, nr 6 (130), 2014.

² Д. Барышнікова, *Op. cit.*, с. 234.

³ Див. обґрунтування цього поняття і огляд літератури в: Ф. Бацевич, *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*, Львів 2018.

⁴ Див., напр.: J. Alber et al., *Op. cit.*, p. 47.

⁵ *Ibidem*, p. 48.

⁶ Спираємося на наші попередні жанрологічні розвідки, підсумовані в монографії: Ф. С. Бацевич, *Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи*, Львів 2005.

⁷ Див., напр.: В. В. Дементьев, *Теория речевых жанров*, Москва 2010; В. В. Дементьев, *Что дало жанроведение современной лингвистике?* [в:] „Жанры речи”, nr 3 (27), 2020.

мовленнєвим жанром розуміємо одну з базових категорій мовленнєвої діяльності (поряд з дискурсом і мовленнєвим актом); пряме (безпосереднє) або опосередковане текстом типове дискурсивне ціле, що може складатися з одного або кількох (багатьох) мовленнєвих актів, об'єднаних конкретно комунікативною інтенцією адресанта і створюється за певною відпрацьованою у типових комунікативних ситуаціях моделлю взаємодії учасників міжособистісної інтеракції. Такими типовими МЖ є, наприклад, привітання, прощання, вибачення, докори, рапорти, накази, інструкції, анкети і т. ін. У випадках художнього дискурсу природа уживаних у текстах або наративах МЖ обумовлюється функційно-комунікативними особливостями художньої фікціональності⁸. МЖ – достатньо гнучкі дискурсивні утворення-моделі, здатні до синхронного і діяхронного варіювання своїх категорійних складників, серед яких найчастіше виділяють особливості інтенційності, концепції адресанта і адресата, подійний (диктумний) зміст, чинники комунікативного минулого і майбутнього, складники мовного втілення⁹, особливості втілення жанрового комунікативного смислу¹⁰ та деякі інші. Згадані формально-сміслові категорійні чинники в своїй сукупності іноді називають „паспортом” МЖ; в аспекті організації наративу вони виступають лінгвальними (семантико-прагматичними) „цеглинками” творення дискурсу художньої оповіді в цілому.

Зрозуміло, що згадані та деякі інші складники „паспорту” МЖ виділені дослідниками з опертям на аналіз „нормальних” текстово-наративних структур. З позицій умов успішності комунікативної взаємодії учасників спілкування виявляється низка чинників, що впливають на породження і сприйняття наративу в цілому. В художніх наративах це використання автором (наратором) низки умисних прийомів одивнення структури оповідної історії та засобів формування дискурсу, їх представлення адресатові з опертям на мовленнєво-жанрові складники¹¹.

Виклад основного матеріалу. Аспекти „одивнення” МЖ у художніх „неприродних” наративах

З позицій мовленнєвожанрової організації художній наратив може бути рівним одному МЖ (наприклад, розповідь про подію в особистому житті героя), або ж складатися з сукупності МЖ, які певним чином взаємодіють у тексті.

⁸ Див. про це поняття, наприклад, у: В. Шмид, *Нарратология*, 2-е изд., Москва 2008, с. 89–102.

⁹ Т. В. Шмелёва, *Речевой жанр: опыт общелингвистического осмысления* [в:] „Collegium”, nr 1–2, 1995, с. 61–63.

¹⁰ Ф. С. Бацевич, *Речевой жанр и коммуникативный смысл* [в:] „Жанры речи”, nr 4, 2005.

¹¹ Низка прийомів одивнення МЖ у різних типах дискурсів підсумована в монографії: Ф. С. Бацевич, *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*, Львів 2018.

В „неприродних” наративах, рівних одному МЖ, прийоми деформацій та деструкцій складників виявляються чіткіше і глибше впливають на одивненість їх сприйняття адресатом. У цілому можна говорити про порушення „онтології” текстового світу, не пов’язані зі спеціальними мовними чинниками, і власне лінгвальні прийоми одивнення МЖ, які формують структуру художнього „неприродного” наративу: 1) структурно-семантичні деформації та/або деструкції змістової організації МЖ і 2) порушення умов успішності породження і сприйняття МЖ, тобто прагматичні за своєю природою аспекти.

Перший з названих прийомів одивнення змістової організації МЖ може бути умовно названий „**онтологічним**”. Цей тип абсурдизації МЖ продемонструємо „рецептом” приготування алкогольних коктейлів, запозиченим з повісті В. Єрофєєва „Москва – Петушки”¹². Зокрема, коктейль „Сучий потрох” готується так:

Пиво „Жигулевское” – 100 г.

Шампунь „Садко – богатый гость” – 30 г.

Резоль для очистки волос от перхоти – 70 г.

Клей Бэ эф – 15 г.

Тормозная жидкость – 30 г.

Дезинсекталь для уничтожения мелких насекомых – 20 г.

Все это неделю настаивается на табаке сигарных сортов – и подается к столу.

„Неприродність” подібних „напоїв”, рецепти яких запропоновані потенційному адресату, полягає в наборі їхніх складників, референтне наповнення яких представлена узуальними засобами природної (в даному випадку російської) мови.

Структурно-семантичні прийоми одивнення змістових чинників МЖ стосуються низки аспектів їхньої організації. Розглянемо декілька випадків порушень таких аспектів¹³.

Як уже згадувалося, кожен тип МЖ характеризується специфікою структури і вияву комунікативних смислів. У межах конкретних типів МЖ наявні свої закономірності формування узуальних (апріорних) і актуальних (апостеріорних) комунікативних смислів, їх взаємодії, сюжетного руху і т. ін. Так, наприклад, у дружньому листі як регулярному вияві спілкування смисл маніфестується в описово-інформативному дискурсі. Відповідно, стереотип регулярного листа виглядає як низка МЖ, які розвивають певну тему із сукупності проблем,

¹² В. В. Єрофєєв, *Москва – Петушки*, Москва 1990, с. 59.

¹³ У процесі розгляду цієї проблеми використані результати досліджень, оприлюднені в наших публікаціях, зокрема: Ф. С. Бацевич, *Умови успішності мовленнєвого жанру: спроба типології* [в:] „Вісник Київського національного лінгвістичного університету”, Сер. Філологія, nr 1, t. 11, 2008; Ф. С. Бацевич, *Елементи комунікативного абсурду в п’єсах Миколи Куліша* [в:] „Slavia Orientalis”, t. LXIV, nr 3, 2015; Ф. С. Бацевич, *Абсурдистські художні тексти: спроба типології* [в:] „Мовознавство”, nr 1, 2016.

важливих для міжособистісного узусу кореспондентів¹⁴. Інакше кажучи, у випадку, наприклад, регулярного дружнього листа для збереження умов успішності цього типу МЖ повинен прослідковуватися бодай мінімальний інформаційний „рух” смислів. В оповіданні Д. Хармса, яке починається словами *Дорогой Никандр Андреевич*, спостерігаємо недотримання саме цього типу умов успішності МЖ, оскільки в ньому наявне інформаційне „колування” без, так би мовити, „сюжетного просування вперед”¹⁵:

Дорогой Никандр Андреевич,
получил твое письмо и сразу понял, что оно от тебя. Сначала подумал, что оно вдруг не от тебя, но как только распечатал, сразу понял, что от тебя, а то, было, подумал, что оно не от тебя. Я рад, что ты уже давно женился, потому что, когда человек женится на том, на ком он хотел жениться, то значит, он добился того, чего хотел. Вчера я получил твое письмо и сразу подумал, что кажется, оно не от тебя, но потом подумал, что кажется, что не от тебя, но распечатал и вижу – точно от тебя. ?...? Я сразу, как получил твое письмо, сразу решил, что оно от тебя, и потом, я очень рад, что ты уже женился. ?...? Я очень обрадовался, как увидел твое письмо и сразу даже подумал, что оно от тебя. Правда, пока распечатывал, то мелькнула такая мысль, что оно не от тебя, но потом все-таки я решил, что оно от тебя. Спасибо, что написал. Благодарю тебя за это и очень рад за тебя. ?...? Я рад за тебя потому, что ты женился, и именно на том, на ком и хотел жениться. А это, знаешь, очень хорошо жениться именно на том, на ком хочешь жениться. Вот именно поэтому я так рад за тебя. А также рад и тому, что ты написал мне письмо. Я еще издали решил, что письмо от тебя, а как взял в руки, так подумал: а вдруг не от тебя. А потом думаю: да нет, конечно от тебя. ?...?

Безумовно, з точки зору комунікативної організації „ідеального” дружнього листа наведений вище „шедевр” епістолярного жанру потрібно визнати аномальним, навіть абсурдним. Разом з тим досить легко уявити адресата прибіжно такого ж рівня розвитку, як і адресант, для котрого подібний лист буде інформативним, комунікативно доречним, хоча б з причин інтуїтивного усвідомлення важливості підтримування регулярного спілкування.

У повісті сучасного українського письменника Ю. Олійника „Хроніка абсурду”¹⁶ домінують прийоми вживання різних типів змістового одивнення МЖ, пов’язаних з організацією текстового світу в цілому: одивнення онтологічне, поведінкове, ментальне, перцептивне, мовне¹⁷. Зокрема, виявляються:

¹⁴ Див. детальніше: Т. В. Радзівська, *Текст як засіб комунікації*, Київ 1993, с. 138.

¹⁵ Д. Хармс, *О явлениях и существованиях*, Санкт-Петербург 1999, с. 27–29.

¹⁶ Ю. Олійник, *Хроніка абсурду. Україна від комети Галлея до комети Гейла-Боппа. Записки на зламі (1986-1996 рр.)*, Київ 2002. У круглих дужках подаються сторінки цього видання. Орфографія і пунктуація збережені.

¹⁷ Див. детальніше: Ф. Бацевич, *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*, Львів 2018, с. 104–109.

1) аспекти онтологічного абсурду, пов'язані з наявністю „неможливих” референтів. Цей підтип одивнення фрагментів наративу, що мають природу МЖ, стосується:

а) життєвих ситуацій:

В київському Гідропарку триметрові прибульці з далеких світів дірявлять буравчиками голову п'яному слюсареві Петі, аби довідатись, чим і про що він думає (с. 8);

Маленький кучерявий хлопчик у коротеньких штанцях на шлейках, змахуючи крильцями, з'явився у вікні й повідомив мені, що Бог чекає внизу, в кав'ярні (с. 38);

б) деякої „містичності” того, що оточує героїв:

Сьогодні до мене прилетів мій померлий друг у вигляді метелика (с. 42);

Астрономи Гейл і Бопп подивились в телескоп. / А на Гейла й Боппа дивились з телескопа (с. 185);

2) аспекти поведінкового абсурду:

Степан сидів у своїй майстерні на підлозі, серед маленьких степанів і степанчиків і дивився на власний пеніс. Мов за командою, прутень отой раптово піднімався і так само раптово падав. Загалом, то було схоже на заклинання кобри (с. 45);

Один із найліберальніших мерів міста, заграючи з народом і бажаючи хоча б якось поліпшити житлову проблему, дозволив селитися в механізмах годинників (с. 62);

3) елементи ментального абсурду:

а) абсурдна логіка оповідача і героїв твору:

– абсурдний висновок із „нормальних” засновків діалогу як складника наративу в цілому:

[Дружина:] – Чого ти такий сумний?

[Чоловік:] – Мізантропія заїла.

– Вибач, я забула, що це таке.

– Це схоже на харчове отруєння. Постійно нудить.

– Заварити тобі звіробою з м'ятою? (с. 29–30);

Що я можу залишити синові?

Моральний кодекс будівника комунізму й трохи власного смороду (с. 35);

Прибульці прилетіли на кометі, запалили землю і вкрали в людей масло. Отож доводиться колотити вершки в трілітровій банці й дивитись „Рабиню Ізауру”. Достоту цікавий зв'язок (с. 36);

Астрологи Глоби сказали, що в 1999 році народиться другий Ісус Христос. Цікаво, хто ж його народить?

Не прикидайся ідіотом. Ти й сам чудово знаєш, хто.

То хто ж, хто?

Звичайно ж, дружина нашого президента (с. 40);

– абсурдні асоціації:

МПС – Министерство путей сообщения – мочеполовая система – статеві органи – нецензурні органи – цензурні органи (с. 9);

– абсурдні оцінки:

Епілог.

Я застрелився?

Нівроку собі поворотик... (с. 242);

б) абсурдне представлення історії:

Після ери дерев прийшли боги.

Ними були Джеймс Уатт в обнімку з братами Черепановими. Вони сказали: „Ну, всьо, товарищі!.. (After while. crocodiles). Наш паровоз уперьод летить. (Nash parovoz went rushing through)”.

Боги довго махали руками, відбуваючи на паровозі до нової ери (с. 5);

в) невідповідність назви фрагменту наративу і його змісту. Так, наприклад, у новелі „Демократія І” наратор розповідає про встановлення сигналізації в його квартирі:

Не знаю, що вони там установили, але звідтоді часом виникає незборна потреба підскакувати по команді „Струнко!” (с. 6).

Семантико-прагматичні прийоми формування „неприродних” МЖ.

Прикладами використання подібних прийомів одивнення художньої оповіді можуть слугувати випадки девіацій змістової складової конкретного МЖ. Розгляньмо так звані „Правила для ув’язнених”, з якими знайомиться засуджений до страти Цинциннат Ц. – головний герой роману В. Набокова „Приглашение на казнь” („Запрошення на страту”)¹⁸:

1. Безусловно воспрещается покидать здание тюрьмы.

2. Кротость узника есть украшение темницы.

¹⁸ В. Набоков, *Приглашение на казнь* [в:] В. Набоков, *Собрание сочинений в четырех томах*, т. 4, Москва 1990, с. 27.

3. Убедительно просят соблюдать тишину между часом и тремя ежедневно.
4. Воспрещается приводить женщин.
5. Петь, плясать и шутить со стражниками дозволяется только по общему соглашению и в известные дни.
6. Желательно, чтобы заключенный не видел вовсе, а в противном случае тотчас же сам пресекал, ночные сны, могущие быть по содержанию своему несовместимыми с положением и званием узника, каковы: роскошные пейзажи, прогулки со знаковыми, семейные обеды, а также половое общение с особами, в виде реальном и в состоянии бодрствования не подпускающими данного лица, которое посему будет рассматриваться законом, как насильник.
7. Пользуясь гостеприимством темницы, узник, в свою очередь, не должен уклоняться от участия в уборке и других работах тюремного персонала постольку, поскольку таковое участие будет предложено ему.
8. Дирекция ни в коем случае не отвечает за пропажу вещей, равно как и самого заключенного.

Перед читачем пародійна абсурдизація змісту узуального МЖ „Правила поведінки (в конкретній установі)”. Відверто дев'ятивинними виглядають пункти (1) і (8) цих „Правил”. Зокрема, в контексті перебування головного героя в камері смертників абсурдно виглядає пункт (1). Пункт (8) – пародіювання звичних („нормальних”) оголошень, наприклад, у гардеробі, де не передбачено чергового або охоронника. Особливо „чорногуморним” в аспекті очікуваної Цинциннатом Ц. страти сприймається попередження щодо можливого „зникнення” самого ув'язненого. Пункт (2) – стильова пародія на метасудження морального характеру, які в нормі можуть бути адресовані вільній людині, а не в'язню, засудженому до страти. „Онтологічно” абсурдними виглядають пункти (4) і (6). Пункт (3) сформульований так, ніби люди, які знайомляться з цими „Правилами”, перебувають не у в'язниці, а, наприклад, у санаторії, де вони у зазначений час можуть відпочивати. В цілому перед нами фрагмент фантазмагорійного тексту, що має формально-змістову природу МЖ, з порушеними „онтологією” і „логікою” смислового наповнення.

Прийоми умисного **порушення умов успішності** МЖ, які виформовують „неприродність” наративів у цілому, достатньо численні. Деякі з них:

1) порушення поточної (реальної на момент формування МЖ) моделі оповідача. Подібні прийоми можуть стосуватися неврахування (точніше, нерозуміння) наратором власного когнітивного, соціального, вікового, гендерного, комунікативного статусу. Для прикладу розглянемо МЖ „декрет”, який оприлюднює перед натовпом Малахій – герой п'єси М. Куліша „Народний Малахій”¹⁹:

¹⁹ М. Куліш, *Маклена Граса*, Харків 2012. У круглих дужках подаються сторінки цього видання. Орфографія і пунктуація збережені.

[Малахій] (Вийняв з кишені якусь саморобну дудку, задудів.) Всім, всім, всім декрет! Однині забороняємо купувати й продавати законсервовану в дерев'яних, тим паче у фанерних коробках любов. Ні, не так. Щоб не зламати принципів нашої економполітики, тимчасово дозволяємо купувати й продавати любов, тільки не в коробках, не законсервовану, а при місяцю, при зорях вночі, на траві, на квітах. Коли ж закортить кому вдень, то здебільшого там, де дзвонить у розгонах сонце і гудуть золоті бджілки, вдак: дз-з-з... Нармахнар. (Подумав.) Перший (с. 283–284).

У наведеному фрагменті „декрету” спостерігаємо комунікативну поведінку Малахія, немотивовану реальним соціальним станом головного героя, який не наділений повноваженнями оприлюднювати будь-які постанови влади. В цьому фрагменті також помітні абсурдизація і пародіювання форми виголошення такого офіційного документу, яким є декрет. „Класичний” декрет у час відсутності засобів масової комунікації виголошувався на майданах перед значною кількістю спеціально зібраних людей і супроводжувався демонстрацією знаків правомочності посланця, який цей декрет оприлюднює. Малахій, формально дотримуючись цього ритуалу, *Вийняв з кишені якусь саморобну дудку, задудів*, що створює ефект пародії на офіційне дійство. Декрет створюється як документ державної ваги, а тому в ньому не може бути „самовиправлень” того, хто його виголошує, на зразок *Ні, не так*. Помітне також змістове одивнення „декрету” Малахія. Зміст цього типу документу як різновиду МЖ повинен мати офіційний характер, обов'язковий для виконання всіма, хто проживає в конкретній країні (чи на певній території), і стосуватися глобальних проблем держави, суспільства, нації, конкретної території і т. ін. Він окреслює проблему в цілому, без деталізації; остання, як правило, міститься в інших типах офіційних документів, що мають нижчий статус і уточнюють окремі положення декрету. В „декреті народного Малахія” наявні деталі, що за своєю сутністю абсурдизують і пародіюють цей різновид МЖ, зокрема: *забороняємо купувати й продавати законсервовану в дерев'яних, тим паче у фанерних коробках любов; тимчасово дозволяємо купувати й продавати любов, тільки не в коробках, не законсервовану, а при місяцю, при зорях вночі, на траві, на квітах. Коли ж закортить кому вдень, то здебільшого там, де дзвонить у розгонах сонце і гудуть золоті бджілки, вдак: дз-з-з...*

Помітні абсурдизація і пародіювання функційно-стильових і реєстрово-тональних ознак жанру. МЖ „декрет” – документ, що належить до офіційно-ділового функційного стилю мовлення. Малахієвий „декрет” має всі ознаки розмовно-побутового стилю (дискурсу щоденного спілкування), що засвідчує значна кількість мовленнєвих форм утілення, особливо прикінцевих: *гудуть золоті бджілки, вдак: дз-з-з...*;

2) порушення поточної (реальної на момент формування МЖ) моделі адресата оповіді. В цілому глибина і спосіб дискурсивного представлення подібних порушень різною мірою можуть впливати на глибину одивнення наративу: від

незначного непорозуміння до глибокої деструкції всієї оповіді (або ж спілкування між героями твору). Так, для прикладу, в оповіданні В. Ільченка „Стратеги”²⁰ головний герой протягом всієї оповіді несвідомо завищує соціальний статус незнайомця, який виявляється прибиральником, а не керівником підприємства. Загальну фантазмагорійність згадуваного роману В. Набокова „Запрошення на страту” виформовує також те, що смертник Цинциннат Ц., не знаючи цього, сприймає свого майбутнього ката месє П’єра як того, хто може допомогти втекти засудженому з в’язниці;

3) невідповідність нормам функційного стилю, в межах якого вживається конкретний МЖ. Так, наприклад, у п’єсі М. Куліша „97” на зборах бідняків хутору приймають таке протокольне рішення:

Вася (*починає читати*). Протокол найбідніших громадян слобідки Рибальчанської. Слухали і постановили ми собі третього марта 1923 року, що дійсно придумали не треба лучче товариші в центрі, щоб забрати у церков срібло-злато і повернути на хліб голодним, котрі у нас дійсно пухнуть і мруть без соблюденія статистики... (с. 82).

Протокол зборів – офіційний документ, який створюється в кожному конкретному випадку за певним жанровим взірцем. Основні комунікативні ознаки протоколу: офіційність; стереотипність форми втілення (дата і місце проведення, порядковий номер і т. ін.); вживання стандартизованих висловлень на зразок *слухали, постановили, рекомендували*; уникання оцінних виразів, які стосуються формальних аспектів причини зібрання та деякі інші. В наведеному прикладі фактично порушені всі згадані аспекти змістової та формальної організації протоколу як МЖ. Зокрема, недоречно вживається займенник *ми* у сполученні з часткою *собі*, що створює враження алузії до казкових текстів, як, зрештою, форма *срібло-злато*; вираз *дійсно придумали не треба лучче* має оцінний і розмовно-побутовий характер поряд із офіційним *товаришів у центрі*; розмовно-побутовий характер притаманний звороту *повернути на хліб голодним*. Висловлення *пухнуть і мруть без соблюденія статистики* – приклад поєднання розмовно-побутового виразу *пухнути і мерти* зі створеним за зразком російського офіційно-ділового мовлення виразом *без соблюденія статистики*. Останній вирізняється також механізмами девіативної контамінації висловлень *без ліку* і *без внесення в статистичні дані*.

У п’єсі „97” на зборах комітету незаможників приймають таку постанову:

Копистка. На біса по-писаному!. Пиши по-нашому. <...> Пиши: „Як у нашій слобідці комнезами вимерли, Света нема, а контра висунула голову, сичить гадюкою, от-от укусить, то постановили...” <...> „Постановили призначити на ревком, поки повернеться з города Серьожа, на председателя Мусія Копистку, а на секретаря – товариша Стоножкина Василя...” (с. 94–95).

²⁰ В. Ільченко, *Оповідання* [в:] „Кур’єр Кривбасу”, nr 6, 1999, с. 34–36.

У порівнянні з протоколом постанови – менш формально стандартизований МЖ офіційного спілкування. Один із героїв п'єси „97” Копистка, інтуїтивно відчуваючи згадану особливість, пропонує відмовитися від стандартної форми написання постанови: *На біса по-писаному! Пиши по-нашому*. Ця відмова стосується як форми документу, так і засобів його мовного втілення. Вживаються форми розмовно-побутового мовлення: *комнезами вимерли, свєта немає, кон-тра висунула голову, сичить гадюкою, призначити на ревком, председатель*; наявна форма побутового звертання *Серьожа*. Інакше кажучи, помітна спроба створити офіційний документ, формально схожий з постановою; це породжує ефект комічності, а в структурі п'єси в цілому – абсурдності комунікативних дій персонажів;

4) невідповідність загальній формально-змістовій природі дискурсу, в межах якого вживається конкретний МЖ. Так, наприклад, у п'єсі В. Сорокіна „Землянка”²¹ спостерігаємо 16 статей-повідомлень, які зачитує з фронтової газети (зима 1943 р.) один із учасників комунікації офіцер Пухов. Усім статтям притаманні ознаки МЖ; зміст більшості з них має абсурдистський або ж нонсенсний характер у контексті очікуваних слухачами повідомлень з фронту. Серед них низка МЖ, відверто недоречних у дискурсі фронтової газети. Саме так сприймаються опис церковної служби з формальним дотриманням церковно-слов'янського стилю (с. 207); інструкції щодо процесів циклювання і фарбування підлоги (с. 213) та приготування різних страв (с. 229); допис невідомого автора про розкопану стоянку неандертальців (с. 224); музикознавча стаття (с. 219);

5) невідповідність формально-змістовій природі дискурсу, в межах якого вживається конкретний МЖ, поєднана з відчутними елементами перебування автора замітки у фронтовій газеті в зміненого стану свідомості. Так, наприклад, у згадуваній п'єсі В. Сорокіна „Землянка” елементи шизодискурсу помітні у межах МЖ „оперативна військова інформація” щодо Курського напрямку військових дій:

В ночь 26-27 декабря на Курском направлении после продолжительной артподготовки умели делать по-гнилому. Мы делали по-гнилому, развѣтывали по-гнилому, и стаскивали по-гнилому, и клали по-гнилому, положение теплое по-гнилому, положение участливое по-гнилому, урон выщербленных по-гнилому, дислокация тебя по-гнилому, наматывание на вал по-гнилому, полевая батарея по-гнилому, пленный дивизион по-гнилому... (с. 206).

Такий спосіб викладу змісту повідомлення з нав'язливим „рефреном” – свідчення шизофренічності мислення людини²². Подібне поєднання елементів,

²¹ В. Сорокин, *Землянка* [в:] В. Сорокин, *Очередь*, Москва 2002. У круглих дужках подаються сторінки цього видання із збереженням орфографії та пунктуації.

²² Див. про це детальніше в: В. Руднев, *Шизофренический дискурс* [в:] „Логос”, nr 3-4, 1999, с. 45; В. П. Руднев, *Прочь от реальности: Исследования по философии текста. II.*, Москва 2000, с. 98–101.

що засвідчують змінений стан свідомості автора тексту, притаманне „заміткам” „патріотично-виховного” характеру (с. 221–222), власне „військового” змісту (с. 227), „порадам садоводу” (с. 232), „астрологічним прогнозам” (с. 231), „екскурсії школярів” (с. 237). Шизофренічний характер притаманний „замітці” „Фронтowa бувальщина”, в якій варіюються форми непристойних висловів (с. 236);

б) пародії на лозунги епохи. Зокрема, в аналізованій п’єсі В. Сорокіна трапляються пародії на радянські лозунги періоду Другої світової війни, зокрема:

Слушай нас, молодежь оккупированных Гитлером стран! У тебя была Печатка. Пришел кровавый фашизм и отнял ее. У тебя была Фистула. Гитлеровские бандиты отняли ее, превратили тебя в раба. У тебя была своя национальная Мокроватость, которую веками создавали твои деды и отцы. Гитлеровские варвары растоптали ее. У тебя был Мех и домашний Коловорот. Фашисты разграбили и сожгли его. <...> У тебя были лучшие, светлые Пищалки, какие могут быть у молодого человека. Фашизм налетел, как смерч, и разрушил эти Пищалки. Гитлер вероломно напал на нашу миролюбивую Печатку. Он помышляет закабалить наш многомиллионный Соплевиум. Но этому не бывать! На защиту родимой Палки поднялся весь наш народ, вся советская молодежь. Наше поколение должно быть и будет поколением Рубилки... (с. 209);

7) ускладнений тип, у якому суміщається низка прийомів формування „неприродності” тексту в цілому і МЖ, які формують цей текст. Зокрема, в п’єсі В. Сорокіна „Землянка” зустрічаємо газетну „статтю”-пародію на теологічний текст, партійні лозунги відповідної епохи, елементи повідомлень виробничої тематики і т. ін.

Процесс запхания Христа в Богородицу зависит, как правило, от расположенности различных заводских частей и агрегатов, а также от готовности начальства к данному процессу. Начинать запхание рекомендуется с вычленения полуавтоматической линии, необходимой для первичной механической обработки влагалища Богородицы. Вычленение должно производиться в соответствии с внутриводским планом и под пристальным контролем архангела Михаила ...Служба совершается по Марковой главе Типикона под 12 сентября „... Аще случится отдание Рождества Богородицы в неделю” ... (с. 216-217);

8) гра з семантико-прагматичною структурою слова. Зокрема, це можуть бути випадки сприйняття адресатами прагматичного смислу дискурсивного слова як повноцінного його семантичного складника. Подібне спостерігаємо в повісті Ю. Олійника „Хроніка абсурду”²³:

– Послушайте, добродію, чи будуть бити євреїв?
– Не знаю, *побачимо...*

²³ Ю. Олійник, *Ор. cit.*

- Ну, як *побачите, то скажете*, бо я, знаєте, зроду невеликий, мені не видно буде (с. 57);
- Я, *брат*, художник.
- Я, *брат*, тоже.
- Тоді який ти мені в чорта *брат* (с. 43).

Важливо зазначити, що, наприклад, у згадуваній п'єсі В. Сорокіна „Землянка” спостерігаємо невідповідність „висновуванням” адресатами комунікативних смислів структури й змісту конкретних узуальних газетних МЖ. Слухачі абсурдних газетних мовленнєвожанрових „повідомлень”, які зачитує офіцер Пухов, сприймають ці тексти як повідомлення з важливою зрозумілою їм інформацією, супроводжуючи репліками: *Ну и правильно. Давно пора эту пробку вышибать* (с. 206); *Вот надо как, чтобы разговор был проще* (с. 207); *Верно...* (с. 209); *Нет, ну я все-таки понять не могу – вот так вот неожиданно немцы напали?* (с. 217); *А вот это верно, братцы!* (с. 220).

Висновки і перспективи дослідження

МЖ як категорії лінгвальної діяльності витворюються їх авторами з орієнтацією на відпрацьовані в комунікації структурно-сміслові зразки. Згадані категорійні утворення здійснюють значний вплив на формально-змістову організацію, вживання і функціонування текстів, дискурсів, а також таких текстово-дискурсивних складників, якими є художні і нехудожні наративи. Іntenційні та/або неінтенційні девіації і деструкції мовленнєвожанрових структур мають своїми наслідками різноманітні текстово-дискурсивні „одивнення”, створення „неприродних” художніх наративів. Найважливішими інтенційними прийомами формування мовленнєвожанрової „одивненості” художніх наративів слід уважати авторське створення „неприродної” онтології текстового (дискурсивного, наративного) світу, а також різноманітні способи семантичних девіацій та деструкцій мовного коду, умисне порушення прагматичних (в своїй основі комунікативних) умов успішності породження і функціонування мовленнєвожанрових утворень. Результат уживання цих прийомів – формування онтологічного, поведінкового, перцептивного, ментального, мовного та деяких інших типів текстового (дискурсивного, наративного) абсурду. Механізми творення інтенційних та/або неінтенційних „неприродних” МЖ як складників художніх наративів – одні з активних джерел формування неuzuальних комунікативних смислів естетичного характеру. У цілому ж дослідження так званого „негативного” мовного матеріалу, прийомів формування „нестандартних”, „неuzuальних”, „неприродних” текстів, дискурсів, наративів – важливе завдання сучасної функційно, комунікативно і когнітивно зорієнтованої лінгвістики, зверненої до всіх без винятку проявів лінгвальної діяльності людини.

LITERATURA / REFERENCES

- Барышникова Д., *Беспорядок дискурса (обзор работ по „неестественной” нарратологии)* [в:] „Новое литературное обозрение”, nr 6 (130), 2014. [Baryšnikova D., *Besporâdok diskursa (obzor rabot po „neestestvennoj” narratologii)* [Discourse Disorder (the review of works on „non-natural” narratology)] [v:] „Novoe literaturnoe obozrenie”, nr 6 (130), 2014.]
- Бацевич Ф. С., *Абсурдистські художні тексти: спроба типології* [в:] „Мовознавство”, nr 1, 2016. [Bacevič F. S., *Absurdists'ki hudožni teksti: sprobâ tipologii* [Absurd Artistic Texts: an attempt of classifying] [v:] „Movoznavstvo”, nr 1, 2016.]
- Бацевич Ф. С., *Елементи комунікативного абсурду в п'єсах Миколи Куліша* [в:] „Slavia Orientalis”, t. LXIV, nr 3, 2015. [Bacevič F. S., *Elementi komunikativnogo absurdu v p'èsah Mikoli Kuliša* [Elements of Communicative Absurd in M. Kulish's plays] [v:] „Slavia Orientalis”, t. LXIV, nr 3, 2015.]
- Бацевич Ф. С., *Идиоматизация в абсурдном художественном тексте: механизмы деформации общенародного языка* [в:] *Slowo. Text. Czas. XII. Frazeologia w idiolekcie i systemach języków słowjańskich*, t. 2, Szczecin–Greifswald 2014. [Bacevič F. S., *Idiomatizaciâ v absurdnom hudožestvennom tekste: mehanizmy deformacii obšenarodnogo âzyka* [Idiomatizing in an Absurd Artistic Text: mechanisms of deforming the national language] [v:] *Slowo. Text. Czas. XII. Frazeologia w idiolekcie i systemach języków słowjańskich*, t. 2, Szczecin–Greifswald 2014.]
- Бацевич Ф. С., *Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи*, Львів 2005. [Bacevič F. S., *Lingvistična genologiâ: problemi i perspektivi* [Linguistic Genology: problems and perspectives], L'viv 2005.]
- Бацевич Ф. С., *Лінгвопрагматичні аспекти формування елементів комунікативного абсурду в п'єсах М. Куліша* [в:] *Мовний простір граматики: актуальні студії: збірник наукових праць на честь 60-річчя члена-кореспондента НАН України Анатолія Загнітка*, Донецьк 2014. [Bacevič F. S., *Lingvopragmatični aspekti formuvannâ elementiv komunikativnogo absurdu v p'èsah M. Kuliša* [Lingual-pragmatic aspects of Forming the Elements of Communicative Absurd in M. Kulish's plays] [v:] *Movnij prostir gramatiki: aktual'ni studii: zbîrnik naukovih prac' na čest' 60-riččâ člena-korespondenta NAN Ukraïni Anatoliâ Zagnîtka*, Donec'k 2014.]
- Бацевич Ф. С., *Речевої жанр и коммунікативний смысл* [в:] „Жанры речи”, nr 4, 2005. [Bacevič F. S., *Rečevoj žanr i kommunikativnyj smysl* [Speech Act and Communicative sense] [v:] „Žanry reči”, nr 4, 2005.]
- Бацевич Ф., *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*, Львів 2018. [Bacevič F., *Ukraïns'kij odivnenij hudožnij tekst: lingvistični vimiri* [Ukrainian Odyvnenyi Artistic Text: linguistic dimensions], L'viv 2018.]
- Бацевич Ф. С., *Умови успішності мовленнєвого жанру: спроба типології* [в:] „Вісник Київського національного лінгвістичного університету”, Сер. Філологія, nr 1, t. 11, 2008. [Bacevič F. S., *Umovi uspišnosti movlennêvogo žanru: sprobâ tipologii* [Conditions of a Speech Genre Success: an attempt of classifying] [v:] „Vîsnyk Kiïvs'kogo naciônaln'ogo lingvističnogo universitetu”, Ser. Filologiâ, nr 1, t. 11, 2008.]
- Бацевич Ф. С., *Языки воплощения художественного абсурда: Александр Введенский* [в:] „Jazyk a kultura”, Ročník 4, číslo 14, 2013. [Bacevič F. S., *Âzyki voplošeniâ*

- hudožestvennogo absurda: Aleksandr Vvedenskij [Languages of Materializing the Artistic Absurd: Alexander Vvedenskij]* [v:] „Jazyk a kultura”, Ročník 4, číslo 14, 2013.]
- Дементьев В. В., *Теория речевых жанров*, Москва 2010. [Dement'ev V. V., *Teoriá řečevých žánrov [Theory of Speech Acts]*, Moskva 2010.]
- Дементьев В. В., *Что дало жанроведение современной лингвистике?* [в:] „Жанры речи”, nr 3 (27), 2020. [Dement'ev V. V., *Čto dalo žánrovedenie sovremennoj lingvistike? [What has the Study of Genres given to Modern Linguistics?]* [v:] „Žanry řeči”, nr 3 (27), 2020.]
- Ерофеев В. В., *Москва–Петушки*, Москва 1990. [Erofeev V. V., *Moskva–Petuški [Moscow–Petushki]*, Moskva 1990.]
- Ільченко В., *Оповідання* [в:] „Кур'єр Кривбасу”, nr 6, 1999. [Il'chenko V., *Opovidannâ [Short Stories]* [v:] „Kur'ěr Krivbasu”, nr 6, 1999.]
- Куліш М., *Маклена Граса*, Харків 2012. [Kuliš M., *Maklena Grasa*, Harkiv 2012.]
- Набоков В., *Приглашение на казнь* [в:] В. Набоков, *Собрание сочинений в четырех томах*, t. 4, Москва 1990. [Nabokov V., *Priglašenje na kazn' [Invitation to a Beheading]* [v:] V. Nabokov., *Sobranie sočinenij v četyreh tomah*, t. 4, Moskva 1990.]
- Олійник Ю., *Хроніка абсурду. Україна від комети Галлея до комети Гейла-Боппа. Записки на зламi (1986–1996 pp.)*, Київ 2002. [Oljnik Ů., *Hronika absurdu. Ukraïna vid kometi Galleâ do kometi Gejla-Boppa. Zapiski na zlami (1986–1996 rr.) [Chronicles of Absurd. Ukraine from Halley's Comet till Comet Hale–Bopp. Notes on the turn (1986–1996)]*, Kiïv 2002.]
- Радзівєвська Т. В., *Текст як засіб комунікації*, Київ 1993. [Radziëvs'ka T. V., *Tekst âk zasib komunikacii [Text as a Means of Communication]*, Kiïv 1993.]
- Руднев В., *Шизофренический дискурс* [в:] „Логос”, nr 3–4, 1999. [Rudnev V., *Šizofreničeskij diskurs [Schizophrenic Discourse]* [v:] „Logos”, nr 3–4, 1999.]
- Руднев В. П., *Прочь от реальности: Исследования по философии текста. II.*, Москва 2000. [Rudnev V. P., *Proč' ot real'nosti: Issledovaniâ po filosofii teksta. II. [Away from Reality: investigation of text philosophy]. II.*, Moskva 2000.]
- Сорокин В., *Землянка* [в:] Сорокин В., *Очередь*, Москва 2002. [Sorokin V., *Zemlânka [Dugout]* [v:] Sorokin V., *Očered'*, Moskva 2002.]
- Хармс Д., *О явлениях и существованиях*, Санкт-Петербург 1999. [Harms D., *O âvleniâh i sušestvovaniâh [On Phenomena and Existence]*, Sankt-Peterburg 1999.]
- Шмелёва Т. В., *Речевой жанр: опыт общепилологического осмысления* [в:] „Collegium”, nr 1–2, 1995. [Šmelëva T. V., *Rečevoj žanr: opyt obšefilologičeskogo osmysleniâ [A Speech Genre: experience of general philological Comprehension]* [v:] „Collegium”, nr 1–2, 1995.]
- Шмид В., *Нарратология*, 2-е изд., Москва 2008. [Šmid V., *Narratologiâ [Narratology]*, 2-e izd., Moskva 2008.]
- Alber J, Iversen S., Nielsen H. S., Richardson B., *Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models* [w:] „Narrative”, nr 2 (18), 2010.
- Baciewicz F., *Элементы коммуникативного абсурда в п'есах Миколи Куліша* [w:] „Slavia Orientalis”, nr 3, t. LXIV, 2015. [Elementi komunikativnogo absurdu v p'ëсах Mikoli Kuliša [Elements of Communicative Absurd in Mykola Kulish's plays] [v:] „Slavia Orientalis”, nr 3, t. LXIV, 2015.]
- Fludernik M., *Towards a „Natural” Narratology*, London–New York 1996.

Richardson B., *Unnatural Voices: Extreme Narration in Modern and Contemporary Fiction*, Columbus 2006.

Бацевич Флорій – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства; Львівський національний університет імені Івана Франка.

Zgłoszenie artykułu: 12 stycznia 2022
Przyjęcie artykułu do druku: 2 lipca 2022